

Bo Gustafsson

Efter trettio år

Utan åsiktskamp, utan frihet till kritik kan ingen vetenskap utvecklas och frodas.
Stalin: *Marxismen och språkvetenskapens frågor*. (1950)

Denna artikel skrev BoG 1967 som efterord till Kommuniska Förbundet marxist-leninisternas (KFml) utgåva av Stalins [Om den dialektiska och historiska materialismen](#). Texten genomsyras av den officiella maoistiska ståndpunkten att Stalin var 30 % dålig och 70 % bra.¹ Därför levererar BoG både Stalin-kritik och -beröm, något som ibland blir närmast parodiskt.

Efter BoG:s efterord har tillfogats ett kortare utdrag ur en bok som han skrev 1983 och som speglar en helt annorlunda syn på Stalin och Sovjet än i 1967 års efterord.

Sidhänvisningarna till den tryckta Stalin-skriften har nedan ersatts med xx.

Inledning

Stalins uppsats om den dialektiska och historiska materialismen publicerades för nära 30 år sedan som ett kapitel i ”Sovjetunionens kommunistiska Partis (bolsjevikerna) historia. Marx, Engels och Lenin hade aldrig haft tillfälle att kort sammanfatta marxismens världsåskådning. Stalins uppsats fick därför stor betydelse för den marxist-leninistiska rörelsen i hela världen. Man kan säga att den som helhet fortfarande är oöverträffad. Den tar nämligen upp nästan alla viktiga punkter i marxismens världsåskådning och ger en riktig framställning av denna. Den har emellertid också vissa smärre brister, som uppdagats genom marxism-leninismens språngartade utveckling sedan 1938. Därför är det nödvändigt att förse nyutgåvan med några kommentarer och anmärkningar. Naturligtvis är författaren av dessa anteckningar ensam ansvarig för utformningen av dessa. I vissa avseenden kan de vara riktiga, i andra oriktiga. Diskussionen om Stalin och Stalins roll är nämligen ännu långt ifrån avslutad. Dessa anteckningar kan kanske betraktas som ett litet bidrag till denna diskussion.

Den dialektiska materialismen

Stalin säger inledningsvis, att marxismens världsåskådning kallas dialektisk materialism, emedan dess ”inställning” och ”metod” är dialektisk och dess ”tolkning”, ”uppfattning” och ”teori” är materialistisk (s xx). Denna definition är kanske inte helt klar och inte riktigt uttömmande. En precisare och mer omfattande definition är nog följande;

Den dialektiska materialismen är vetenskapen om naturens, samhällets och tänkandets allmännaste rörelse- och utvecklingslagar.

Av denna definition framgår nämligen: 1) att den dialektiska materialismen inte bara är en dialektisk ”inställning”, ”metod” eller ens bara en ”teori”; den är ännu mer omfattande: den är en vetenskap, 2) att den dialektiska materialismen är en vetenskaplig sammanfattning (återspeglning) av hela verklighetens, både naturens, samhällets och tänkandets rörelse- och utvecklingslagar, dvs att den sammanfattar både den objektiva och den subjektiva dialektiken, 3) att den historiska

¹ 1956 säger t ex Mao ”Det är Centralkommitténs åsikt att Stalins fel uppgår till endast 30 procent av helheten och hans förtjänster till 70 procent”. Se [Om de tio viktiga förhållandena](#)

materialismen följaktligen är en del av den dialektiska materialismen och 4) att den dialektiska materialismen är vetenskapen inte om naturens, samhällets och tänkandets allmänna och speciella rörelse- och utvecklingslagar utan om deras allmännaste, dvs mest grundläggande lagar.

Vilka är då dessa lagar? Först och främst följande tre grundlagar, av vilka den första är primär och de övriga två sekundära, dvs härledda ur den första:

1. Lagen om motsatsernas enhet och kamp
2. Lagen om kvantitativa förändringars övergång i kvalitativa
3. Lagen om negationens negation

Dessa lagar kan naturligtvis inte ges numeriska värden som vissa naturlagar, lagbundenheter eller psykiska lagar. Men i likhet med sådana mindre allmänna lagar uttrycker även dessa den dialektiska materialismens tre grundlagar ett stadigvarande, väsentligt och nödvändigt samband i naturens, samhällets och tänkandets rörelse och utveckling.

1. Enligt lagen om motsatsernas kamp och enhet är alla företeelser uppbyggda av motsatser, som å ena sidan förutsätter och betingar varandra men som å andra sidan också utesluter varandra. Under kapitalismen förutsätter existensen av kapitalister, existensen av lönearbetare, ty utan lönearbetare kan inte kapitalisterna förbli kapitalister. Men dessa två motsatser utesluter samtidigt varandra, eftersom kapitalisterna bara kan förbli kapitalister genom att utsuga lönearbetarna, dvs inte tillåta dem att bli kapitalister utan hålla dem kvar i deras position som lönearbetande klass. För att kapitalisten alltså ska kunna fortsätta att existera som kapitalist är han tvungen att vidmakthålla sin egen motsats: lönearbetaren. De två huvudklasserna under kapitalismen utgör sålunda en motsägelsefull enhet – en enhet av varandra uteslutande motsatser. Därvid är det viktigt att lägga märke till att motsatsernas enhet är tillfällig och relativ, medan kampen dem emellan är permanent och absolut. Motsatsernas enhet i klasskampen kommer till uttryck i de kortare perioderna av relativ jämvikt och stillastående, medan motsatsernas kamp svarar mot de längre perioderna av tilltagande dominans för den ena sidan och snabbt framåtskridande. Motsatsernas kamp är därför alltid väsentligare, nödvändigare, viktigare och starkare än motsatsernas enhet.

I själva verket är det kampen och bara kampen mellan motsatserna som orsakar utveckling och framåtskridande. Det gäller såväl utvecklingen i naturen som i samhället och tänkandet.

Den dialektiska materialismens första lag är därför också den dialektiska materialismens primära grundlag och de två andra grundlagarna kan härledas ur denna.

2. Lagen om kvantitativa förändringars övergång (omslag) i kvalitativa återspeglar det förhållandet, att utvecklingen inte bara försiggår i form av kvantitativa, utan också av kvalitativa förändringar, inte bara av evolution utan också av revolution och inte bara av kontinuitet utan också av diskontinuitet.

Det kapitalistiska samhället uppstod ursprungligen genom små, gradvisa förändringar inom ramen för feodalsamhället. På ett givet stadium av denna evolution sprängde den framväxande kapitalismen feodalsamhället, som på detta stadium alltså förändrades språngartat, revolutionärt och i grunden. Samhällets kvalitet övergick från att ha varit feodal till att bli kapitalistisk. På samma sätt förändras samhällets kvalitet – dess väsen – genom den språngartade förändringen från kapitalism till socialism.

Kvantitetens övergång till kvalitet orsakas av motsatsernas kamp. Med undantag av övergående moment är eller blir nämligen den ena sidan i motsättningen dominerande (överordnad) och den andra sidan dominerad (underordnad). Det är den dominerande sidan i motsättningen som ger

företeelsen dess kvalitet, dess väsensdrag. Men genom motsatsernas kamp förändras kraftförhållandet dem emellan. Den överordnade sidan blir underordnad och den underordnade blir överordnad. Därmed förändras företeelsens kvalitet. Det kapitalistiska samhällets kvalitet bestäms av att kapitalistklassen dominerar över arbetarklassen, som kapitalistklassen påtvingar sin diktatur. Men genom kampen mellan kapital och arbete växer sig den underordnade arbetarklassen allt starkare. På ett visst stadium i denna utveckling gör arbetarklassen revolution störtar kapitalistklassen och upprättar sin diktatur, dvs proletariats diktatur. Dvs att den tidigare sidan blir underordnad och den tidigare underordnade sidan blir överordnad. Samtidigt förändras samhällets kvalitet därigenom att det övergår från att ha varit kapitalistiskt till att vara socialistiskt.

3. Enligt lagen om negationens negation är utvecklingen i natur, samhälle och tänkande oändlig, sammanhängande och progressiv, dvs motsatsernas kamp i företeelserna upphör aldrig, den förenar det nya med det gamla och den leder utvecklingen upp på ständigt högre nivåer.

Slavsamhället fick ge plats för feodalismen men denna fick i sin tur ge vika för kapitalismen, som återigen ersätts av socialismen osv. Dvs slavsamhället "negerades" av feodalismen, som "negerades" av kapitalismen som i sin tur "negeras" av socialismen osv. Men denna negation innebär inte ett absolut och mekaniskt, utan ett relativt och dialektiskt förnekande. Om negationen skulle vara absolut, skulle det inte kunna förekomma vare sig någon oändlig, sammanhängande eller progressiv utveckling. Men för det första upphör inte utvecklingen i och med att det tidigare och lägre stadiet negeras av det efterkommande och högre. För det andra finns det hela tiden ett samband mellan de bägge stadierna. Det nya stadiet kan inte skapas ur tomma intet utan framgår ur det äldre stadiet. Så t ex uppstod och utvecklades kapitalismen inom ramen för feodalismen, som den därför störtade (negerade). För det tredje bevarar den nya negationen de framväxande, positiva sidorna i den gamla negationen, samtidigt som den upphäver den. När sålunda socialismen upphäver kapitalismen negerar den kapitalismens utdöende, negativa sidor, främst utsugningen, men bevarar dess framväxande, positiva sidor, exempelvis storindustrin, den moderna tekniken, den rationella bokföringen osv. Bildligt talat är lagen om negationens negation en återspeglning av att utvecklingen inte försiggår i en rät linje eller i cirkel utan i en uppåtstigande, spiralformad rörelse.

Även denne tredje grundlag kan härledas ur den första lagen, eftersom negationens negation är ett uttryck för och en form av motsatsernas kamp.

Dessa den dialektiska materialismens tre grundlagar kompletteras av en rad andra dialektiska lagar, som lagarna om det dialektiska sambandet mellan väsen och sken, nödvändighet och tillfällighet, allmänt och enskilt, abstrakt och konkret, innehåll och form, verklighet och möjlighet, teori och praktik m m.

Stalin och den dialektiska materialismen

Stalins redogörelse för den dialektiska materialismen och dess kännetecken (s xxx) innehåller åtskilligt av vad som sagts ovan. Men den lider också av en del iögonfallande brister. Stalin har inte lyckats påvisa det inre sambandet mellan de dialektiska lagbundenheterna. Inte heller framgår av hans redogörelse, att lagen om motsatsernas enhet och kamp är den primära av den dialektiska materialismens lagar. Stalin berör nästan uteslutande den subjektiva dialektiken, dvs dialektiken som metod, teori och vetenskap. Slutligen saknas i hans framställning distinktionen mellan å ena sidan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar och å andra sidan mellan motsättningar mellan folket och folkets fiender respektive motsättningar inom folket. Lenin påvisade skillnaden mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar. Men den som mest utförligt analyserade båda dessa typer av motsättningar var Mao Tse-tung, som också visade

att de icke-antagonistiska motsättningarna måste lösas med helt andra metoder än de antagonistiska.

Dessa brister i Stalins redogörelse är naturligtvis inte tillfälliga. Faktiskt avvek Stalin ibland från den dialektiska materialismen och hemföll åt metafysik och subjektivism. I sin politik blandade han i viss utsträckning samman antagonistiska med icke-antagonistiska motsättningar samt motsättningar mellan folket och folkets fiender med motsättningar inom folket. Detta fick under 30-talet till följd, att delar av folket drabbades av de slag som utdelades mot folkets fiender, medan folkets fiender delvis klarade sig undan slagen. Därigenom splittrades folket i viss utsträckning, vilket folkets fiender utnyttjade för att utså ytterligare splittring inom folket. Genom att han sålunda inte alltid gjorde en konkret analys av motsättningarna och i sin politik inte heller alltid stödde sig på folket hindrades Stalin i sina strävanden att tillfullo genomföra sin riktiga linje och den åsamkade ibland folket och partiet onödiga offer.

Stalin och den historiska materialismen

Stalins redogörelse för den historiska materialismen är ingående och systematisk. Den har dock vissa brister också den. För det första diskuterar Stalin endast i förbigående motsättningen mellan samhällets ekonomiska grundval och dess politiska, juridiska, ideologiska etc överbyggnad. Denna motsättning är mycket viktig i samhällsutvecklingen och den är av grundläggande betydelse i den historiska materialismen. Erfarenheten visar, att lösningen av denna motsättning avgör frågan om klasskampens vidareutveckling under socialismen. Proletariatets maktövertagande i den socialistiska revolutionen löser i huvudsak motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Med maktövertagandet påbörjar proletariatet också lösningen av motsättningen mellan grundval och överbyggnad. Men maktövertagandet löser varken den första eller andra motsättningen definitivt, särskilt inte den andra. Den måste lösas genom ständigt återkommande kulturrevolutioner, som successivt utplånar utsugarsamhällets ideologi och inplanterar proletär ideologi i hela folket. Det är det enda sättet att befästa proletariatets diktatur. Stalin insåg inte helt betydelsen av denna motsättning, dess tillämpning i klasskampen och dess återspeglning i den historiska materialismen. Mot sin vilja bidrog han därför till att bereda marken för de borgerliga elementens maktövertagande i stat och parti.

För det andra har också klassmotsättningen och den på klassmotsättningen vilande klasskampen nästan helt försvunnit i Stalins framställning av den historiska materialismen. Enligt Stalin är ”samhällsutvecklingens historia i främsta rummet historien om produktionsutvecklingen” (s xx). Visserligen påpekar han att ”samhällsutvecklingens historia på samma gång är historien om själva framställarna av de materiella nyttigheterna” och att historien därför framför allt måste ”sysselsätta sig med historien om de materiella nyttigheternas framställare, med de arbetande massornas historia, med folkens historia”. Men just därför är också historien i första rummet klasskampens historia. Denna måste visserligen ytterst, dvs i sista hand förklaras med utgångspunkt från produktionsutvecklingens historia, som utgör den grundläggande betingelsen för klasskampens historia. Dvs folken och klasserna skapar inte historien godtyckligt, men de skapar dock själva historien. Till sitt innersta väsen är därför historien en historia om folkens och klassernas kamp och därvid i första hand de revolutionära folkens och klassernas frihetskamp. Höjdpunkten i denna historia är de revolutionära folkens och klassernas kamp för att avskaffa utsugning och förtryck överhuvudtaget. De revolutionära folkens och klassernas kamp utgör sålunda den historiska utvecklingens verkliga drivkraft. Ju framgångsrikare denna kamp är, dvs ju hårdare slag den kan rikta mot de härskande klasserna och de av dem upprätthållna produktionsförhållandena, desto större blir det utrymme som skapas för de nya produktivkrafternas tillväxt och desto snabbare kan de utvecklas. Klasskampen bestäms emellertid ytterst av det

förhärskande produktionssättet, dess produktivkrafter och produktivförhållanden, som sätter vissa gränser för klasskampens utveckling, nivå och resultat. Den svenska historien är sålunda fylld av bonderesningar och bondekrig och dessa var under äldre tid den historiska utvecklingens verkliga drivkraft i vårt land. De utvecklade därigenom både produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Men bondeklassen kunde aldrig erövra makten. Det fanns varken de produktivkrafter, produktionsförhållanden, klasskrafter eller det parti, som är en nödvändig förutsättning för att folket skall kunna erövra makten. Dessa betingelser skapades först med kapitalismen, den av denna skapade industriarbetarklassen samt den vetenskapliga socialismen. Produktionsutvecklingens historia utgör alltså den historiska utvecklingens bas, dess ram. Men innehållet i den historiska utvecklingen utgöres av klassernas kamp, främst de revolutionära folkens och klassernas frihetskamp. Det är också denna kamp som driver den historiska utvecklingen framåt och som skapar både produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Därför är det säkert också oriktigt att som Stalin sätta produktionsredskapen före människorna i beskrivningen av produktivkrafterna (s xx). Det avgörande i kampen är nämligen inte tekniken och arbetsredskapen utan människan bakom den.

Klasskampen är sålunda själva kärnpunkten i den historiska materialismen. Den måste därför ges en framträdande plats i varje framställning av den historiska materialismen. Det gäller så mycket mer som klasser och klasskamp fortlever under socialismens hela era, fram till det klasslösa kommunistiska samhället, då klasserna och därmed också klasskampen, proletariats diktatur och det kommunistiska partiet försvinner.

Ensidigheten i Stalins framställning av den historiska materialismen måste förklaras historiskt. För det första intog frågan om att utveckla tekniken en framträdande plats i SUKP:s kamp i Sovjetunionen under 30-talet när Stalin författade sitt arbete. För det andra överskattade Stalin de framsteg partiet gjort, när det gällde konsolideringen av proletariats diktatur. Han skriver uttryckligen om Sovjetunionen vid denna tid: ”Här finns inte längre vare sig utsugare eller utsugna” (*Leninismens problem* s 848). På samma sätt uttrycker han sig också i redogörelsen för 1936 års nya författning: ”Det har skapats en grundval för samhällets moralisk-politiska enhet”. (*SUKP:s historia* 1939 s, 432) Likaså i verksamhetsberättelsen på SUKP:s XVIII:e kongress, 1939: ”sovjetsamhället... är fritt från konflikter mellan klasserna och uppvisar bilden av ett vänskapligt arbete mellan arbetarna, bönderna och de intellektuella” (*Leninismens problem* s 890-891).

Naturligtvis hade partiet kommit en bra bit på väg i kampen för att avskaffa klassamhället och för att befästa vänskapen mellan arbetarna, bönderna och de intellektuella. Men klasserna var ingalunda helt avskaffade, klasskampen fortsatte och den borgerliga ideologin hade fortfarande ett starkt grepp. Just därför var det möjligt för de borgerliga elementen att gripa makten efter Stalins död. Stalin själv handlade i god tro. När han hävdade att klasskampen och klasserna försvunnit i Sovjetunionen, så var det ett uttryck för hans revolutionära entusiasm, hans vilja att arbeta för att utplåna klassamhället så snabbt som möjligt. Inte desto mindre var denna ståndpunkt subjektivistisk, dvs verklighetsfrämmande och därför felaktig.

Vad Stalin i själva verket behandlar i sin redogörelse för den historiska materialismen, är därför mindre klasskampen än klasskampens ekonomiska grundval: produktionssättet och dess två motsatta sidor – produktivkrafterna och produktionsförhållandena – samt de ekonomiska samhällsformationernas stadier. Denna sida av den historiska materialismen är också, som påpekats ovan, grundläggande. Marx' insats bestod just däri, att han visade klasskampens beroende av och bundenhet till produktionssättet. Han klargjorde så att säga klasskampens anatomi. Utan att förstå klasskampens ekonomiska grundval kan man inte heller förstå klasskampens historia.

Stalins redogörelse för klasskampens ekonomiska grundval är grundlig och ingående. Men den innehåller också diskutabla punkter. I sin analys av motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden visar han hur denna motsättning driver produktionssättet framåt. Men hans skildring kan ge intryck av att denna motsättning skulle bortfalla under socialismen att kampen mellan motsatserna skulle ge plats enbart för enheten dem emellan. Han säger, att ”ett exempel på full överensstämmelse mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas karaktär är den socialistiska folkhushållningen i Sovjetunionen...” (s xx). Naturligtvis löser den socialistiska revolutionen huvudmotsättningen mellan produktivkrafternas samhällseliga och produktionsförhållandenas privata karaktär. Men för det första tar denna process lång tid efter det att arbetarklassen gripit den politiska makten. För det andra går vägen till samhällselig egendom delvis inte direkt utan via gruppegendom, som inom jordbruket. För det tredje uppstår hela tiden nya motsättningar mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden till följd av produktivkrafternas snabba tillväxt just under socialismen. Ett exempel på detta är folkkommunernas uppkomst i Kina från 1958. Folkkommunen utgjorde ett nytt och högre produktionsförhållande jämfört med jordbrukskooperativerna och den banade sig väg till följd av masskampanjen för högre produktion, som utlöstes av den främsta produktivkraften: de arbetande människorna. Om å andra sidan produktionsförhållandena inte ständigt revolutioneras under socialismen kommer de till slut att hämma produktivkrafternas utveckling. Ett exempel på detta är jordbrukets och industrins stagnation i Sovjetunionen efter Stalins död och som nu chrusjtjovrevisionisterna försöker ”lösa” genom att återinföra produktions- och utbytesförhållandena.

Naturligtvis har motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden under socialismen en helt annan karaktär än under kapitalismen. Den viktigaste skillnaden är att motsättningen under kapitalismen till sitt väsen är antagonistisk, medan den under socialismen är icke-antagonistisk, till sitt väsen. Men om det inte fanns några motsättningar mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena under socialismen, skulle det socialistiska produktionssättet över huvud taget inte kunna utvecklas. Därför säger med all rätt Mao Tse-tung, som mest ingående behandlat denna fråga:

De grundläggande motsättningarna i det socialistiska samhället är fortfarande de som består mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter och mellan överbyggnad och den ekonomiska grundvalen. (”Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket”, *Politiska skrifter* s 221-222)

Avslutningsvis bör också ett par andra, smärre kritiska synpunkter anföras med anledning av Stalins redogörelse för den historiska materialismen. I sin beskrivning av de historiskt kända huvudtyperna av den ekonomiska samhällsformation, nämner Stalin inte alls det asiatiska produktionssättet, som enligt Marx också utgjorde en epok (se t ex inledningen till ”Kritiken av den politiska ekonomin”, s 51, *Karl Marx och Friedrich Engels i urval*) Detta produktionssätt, som i äldre tid var förhärskande i Indien och Kina, har Marx beskrivit exempelvis i uppsatsen ”Det brittiska herraväldet i Indien” (Anfört arbete, s 76-83). Denne samhällstyp var kanske inte lika ursprunglig som slaveriet och feodalismen, den var heller inte lika utbredd som dessa och den synes inte heller av sin egen kraft ha givit upphov till efterföljande samhällsformationer. I Asiens historia har dock detta produktionssätt spelat en stor roll och det ger nyckeln till förståelsen av denna kontinents historia.

Man kan också kritisera vissa delar av Stalins uppfattning om de drivkrafter, som orsakade att en samhällsformation omvandlades till en annan. Som förklaring till att slavsystemet förvandlades till feodalism, anför han att ”feodalherren /överger/ slaven, som ej är intresserad för arbetet och fullständigt utan initiativ, och föredrar att ha att göra med den livegne, som har sitt eget hushåll, sina produktionsverktyg och ett visst intresse för arbetet, vilket är nödvändigt för att han skall

bruka jorden och betala feodalherren in natura av sin skörd.” (s xx)

Denna förklaring innehåller naturligtvis en del av sanningen. Men slavsystemet ersattes av feodalismen på grund av motsatsernas kamp, dvs på grund av klasskampen. Den förtryckta klassen, slavarerna, gjorde uppror mot sina förtryckare, slavägarna, och krossade deras stat.

Stalin har knappast rätt när han säger att den feodala utsugningen var ”något mildrad” jämfört med utsugningen under slaveriet. Utsugningen mäts genom det numeriska förhållandet mellan de merarbetande producenternas merarbete (merprodukt) och deras nödvändiga arbete (den del av produktionen som motsvarar arbetarens underhållskostnader). Dessa två delar utgör tillsammans de arbetande producenternas (netto-)produktion. Feodalsystemet medförde en kraftig höjning av produktionen. Om nu merprodukten och den del av produkten som tillföll de arbetande producenterna ökade i samma proportion, blev utsugningsgraden oförändrad. Om merprodukten ökade mer än den del av produkten som tillföll producenterna, ökade utsugningen. Om tvärtom den del av produkten som tillföll producenterna ökade mer än merprodukten, minskade utsugningen. Enligt Stalin skulle alltså det sistnämnda fallet ha inträffat i och med övergången från slaveri till feodalism. Detta är givetvis inte en teoretisk fråga. Men det är föga sannolikt att utsugningen skulle ha mildrats. Tvärtom övergick feodalherrarna till det nya utsugningssystemet, emedan slavarbetskraftens reproduktionskostnader blev för höga i förhållande till merprodukten. Feodalherrarna överlät ansvaret för arbetskraftens reproduktion åt de arbetande själva genom att binda dem vid torvan och ställa vissa produktionsmedel till deras förfogande. Därmed ökades de arbetandes frihet och följaktligen också deras personliga intresse att producera mer, vilket ökade merprodukten. Därvid är att märka att utsugningsgraden ökade, även om mängden av produkter som tillföll de arbetande producenterna ökade, nämligen om mängden av de produkter som tillföll feodalherrarna ökade ännu mer. Just en sådan utveckling har inträffat i den kapitalistiska världen, vilket bl a kan avläses i den ständigt ökande andel av nationalprodukten som går till kapitalackumulation: den har bara under efterkrigstiden stigit från 20 till 30 procent, dvs ökat med 50 procent. Denna ökade utsugningsgrad har inte bara varit förenlig med en viss höjning av de arbetandes materiella levnadsstandard utan har delvis åstadkommit med hjälp därav. På samma sätt medförde sannolikt också feodalsystemet inte en mildrad utan en skärpt utsugning.

Liksom Stalin gör feodalherren till primus motor i övergången från slaveri till feodalism, gör han också kapitalisten till primus motor i övergången från feodalism till kapitalism. Han skriver att:

de nya produktivkrafterna kräver, att producenterna skall vara kulturellt högre stående och intelligenta än de förtryckta och okunniga livegna, att de skall begripa sig på maskinen och kunna sköta den riktigt. Därför föredrar kapitalisterna att ha att göra med de från livegenskapen befriade lönearbetarna, som är tillräckligt kultiverade för att kunna handskas med maskinerna riktigt. (s xx)

Frågan är om denna beskrivning tar fasta på det väsentligaste. För det första gick feodalismen likaväl som slavsystemet under till följd av klasskamp. För det andra kan man knappast säga att kapitalisten ”föredrog” att ha att göra med fria lönearbetare i stället för med livegna: de livegne förvandlades med våld till lönearbetare, emedan den ursprungliga ackumulationen drev dem från gård och grund och gjorde dem fågelfria, och de tvingades därför ta anställning hos kapitalisterna. Ju större dessa fågelfria proletärerers armod var, desto mer lönande var det för kapitalisten att anställa och utsuga dem. Var de inte utarmade förut, så blev de det genom att dras in i industrikapitalismens grottekvavn, som ödelade såväl deras fysik som psyke. Detta har ingående skildrats av Marx i första bandet av *Kapitalet*.

Något om Stalins senare teoretiska bidrag

Den springande punkten i Stalins teoretiska misstag ligger i hans ofullständiga analys och

tillämpning av den dialektiska materialismens första grundlag, den om motsatsernas enhet och kamp, framför allt på det socialistiska samhället. Denna slutsats bekräftas av en analys av Stalins senare teoretiska bidrag, framför allt *Marxismen och språkvetenskapens frågor* (1950) och *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* (1952). Men dessa arbeten visar också, att Stalin under sina sista år började närma sig och i viss utsträckning också intog en korrekt teoretisk ståndpunkt i fråga om motsatsernas enhet och kamp under socialismen.

I *Marxismen och språkvetenskapens frågor* hävdade Stalin – ”till upplysning för de kamrater som är förtjusta i explosioner” – ”att lagen om övergång från en gammal till en ny kvalitet genom explosion...är obligatorisk för ett samhälle som är splittrat i fientliga klasser. Men detta är ingalunda obligatoriskt för ett samhälle, som inte har några fientliga klasser.” (s xx)

Som exempel anför Stalin kollektiviseringen av jordbruket i Sovjetunionen mellan åren 1928 och 1936. Enligt Stalin genomfördes denna inte genom en explosion, dvs ”inte genom att den existerande makten störtades och en ny bildades, utan genom en gradvis övergång från det gamla borgerliga systemet på landsbygden till ett nytt.” (s xx) Stalin erkänner samtidigt att ”det var en revolution som likviderade det gamla borgerliga systemet på landsbygden” och som ”skapade det nya, socialistiska systemet.” (s xx) men det skulle ändå inte ha varit en explosion och inte något maktövertagande? Förvisso var det både en revolution, ett maktövertagande, en explosion och en övergång från en gammal kvalitet till en ny! Under loppet av några år bröts kapitalisternas klassherravälde på Sovjetunionens landsbygd, hundratusentals kapitalister (kulaker) utstöttes från byarna och 25 miljoner bondejordbruk förenades i en kvarts miljon kolchoser. Det var den största omvälvning som någonsin skett i jordbrukets ekonomiska historia. Det var dessutom en antagonistisk motsättning, som löstes med antagonistiska metoder, trots att arbetare- och bonde-makten utgjorde en betingelse för utnyttjande av icke-antagonistiska metoder i en större skala, så som blev fallet i Kina, när de kapitalistiska produktionsförhållandena på landsbygden och i industrin ersattes med socialistiska. (Skillnaden var dock att Kinas kommunistiska parti kunde dra lärdom av de sovjetiska erfarenheterna och att Kina inte befann sig i ett lika trängt historiskt läge som Sovjetunionen under 30-talet.) Stalins bevisning i detta fall för att kollektiviseringen inte var en explosion består endast i att han kallar den en revolution, vilket ju bara är en synonym för explosion.

Stalin lämnar dock en utväg öppen samtidigt för en annan och riktigare förklaring. Han skriver nämligen att ”lagen om övergång från en gammal till en ny kvalitet genom en explosion...är obligatorisk för ett samhälle som är splittrat i fientliga klasser”. Underförstått är då, att denna lag inte är obligatorisk för det socialistiska samhället, vilket alltså innebär att den dock skulle kunna vara giltig även för ett sådant samhälle.

De tvivel som skyntade fram i *Marxismen och språkvetenskapens frågor* är ytterligare förstärkta i Stalins sista arbete, *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, dock utan att i grunden rubba hans grundläggande ståndpunkt. Nu är han inte längre säker på att det alltid råder full överensstämmelse mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden under socialismen:

Hur skall man förstå orden 'full överensstämmelse'? De bör förstås så, att det under socialismen vanligen inte kommer till konflikt mellan produktionsförhållandena och produktiv-krafterna, att samhället har möjlighet att i rätt tid bringa då efterblivna produktionsförhållandena i överensstämmelse med produktivkrafternas karaktär. Det socialistiska samhället har möjlighet att göra detta emedan inga bortdöende klasser som kan organisera motstånd ingår i det. Naturligtvis kommer det även under socialismen att finnas efterblivna och tröga krafter, som inte förstår att produktionsförhållandena nödvändigtvis måste ändras, men dem blir det naturligtvis lätt att övervinna utan att låta det komma till konflikt. (s xx)

Här är Stalin uppenbarligen på väg mot en ny och riktigare uppfattning i fråga om motsättningarna under socialismen. Men han rygger tillbaka för konsekvenserna och understryker återigen att ”den ekonomiska utvecklingen under våra socialistiska förhållanden inte försiggår i form av omvälvningar utan i form av successiva förändringar, då det gamla inte helt enkelt definitivt avskaffas utan anpassar sin natur till det nya och endast bibehåller sin form, och då det nya inte helt enkelt förintar det gamla utan tränger in i det gamla, ändrar dess natur och funktioner, varvid det inte slår sönder dess form utan utnyttjar den för det nyas utveckling”. (s xx)

Men om det nya tränger in i det gamla och förändrar dess innehåll, så förändrar det dess väsen, dess kvalitet, dess natur. Ty innebörden av denna ”motsatsernas omvandling i varandra eller ömsesidigt inträngande” (Mao Tse-tung) är just, att det nya förintar det gamla. Naturligtvis är det inte fråga om mekanisk utan dialektisk förintelse (negationens negation). Men utan förintelse kan ingenting nyskapas.

Vad orsakade Stalins delvis ändrade uppfattning om motsättningarna under socialismen? Stalin hade vid denna tid kommit underfund med att det sovjetiska jordbrukets och därmed hela folkhushållets relativa stagnation orsakades av en motsättning mellan jordbrukets produktivkrafter och de rådande produktionsförhållandena. Det var ”främst sådana ekonomiske företeelser som gruppegendomen, dvs kollektiv-bruksegendomen, samt varucirkulationen”, som bromsade produktivkrafternas utveckling. Dessa produktions- och utbytesförhållanden lade ”hinder i vägen för att med den statliga planeringen i full utsträckning omfatta hela folkhushållningen, särskilt lantbruket”. Med genialisk klarsyn förutsåg han faktiskt vad som kom att inträffa under Chrusjtjovs tid: ”Det kan inte råda något tvivel om att dessa företeelser med tiden kommer i allt högre grad att hämma den fortsatta tillväxten av vårt lands produktivkrafter.” Han inte bara förutsåg denna möjlighet, han anvisade också en riktig lösning – nämligen en vidareutveckling av den socialistiska revolutionen på det ekonomiska området;

Uppgiften består således i att upphäva dessa motsättningar genom att successivt förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folkegendom och att – likaså successivt – införa produktutbyte i stället för varucirkulation. (s xx)

Men de kontrarevolutionärer som ryckte till sig makten efter Stalins död gjorde precis tvärtom. I stället för att förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folkegendom avsåg de den ytterligare från samhället. Chrusjtjov lät nämligen 1958 upplösa maskin-och traktorstationerna och överlämna dessas produktionsmedel i kollektivbrukens ägo. När Stalin sex år tidigare diskuterade detta alternativ, som redan då framfördes av revisionisterna, påvisade han att det var liktydigt med att ”driva historiens hjul tillbaka”. Det skulle ”avlägsna kollektivbruksegendomen från den allmänna folkegendomen”, ”avlägsna oss” från kommunismen, placera kollektivbruken i en privilegierad ställning – ”ty som bekant är inte ens de nationaliserade företagen hos oss ägare till produktionsmedlen” – samt ”resultera i en utvidgning av varucirkulationens verkningsfär, ty en kolossal mängd av produktionsredskap för lantbruket skulle råka in i varucirkulationens verkningskrets”. Detta skulle för det första ”hämma vår frammarsch till kommunismen” och vara oförenligt ”med perspektivet av övergång från socialism till kommunism”. Marxisterna utgår nämligen ”från den kända marxistiska satsen, att övergången från socialismen till kommunismen och den kommunistiska principen om produkternas fördelning efter behov utesluter varje varuutbyte, följaktligen också produkternas förvandling till vara och därmed även deras förvandling till värde” (s xx). För det andra skulle enligt Stalin ett sådant steg tom kunna leda till restauration av kapitalismen i Sovjetunionen:

I sin kritik av Dührings ”hushållskommun”, som fungerar under varucirkulationens förhållanden, påvisade Engels i sin Anti-Dühring på ett klagande sätt, att varucirkulationens förefintlighet ofrån-

komligen måste föra Dührings s k "hushållskommuner" till ett återupplivande av kapitalismen (s 90).

Hur föga anade Stalin att de revisionistiska ståndpunkter som han tog upp kampen mot vid denna tid, inom loppet av några år skulle realiseras över hela linjen av Chrusjtjov och chrusjtjov-revisionisterna!

Slutligen måste det understrykas, att Stalin i detta sitt sista arbete var på väg mot en riktig uppfattning också om förhållandet mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar under socialismen. Han påvisade alltså inte bara, att det under socialismen råder en motsättning mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Han påvisade dessutom, att denna motsättning under vissa betingelser kan förvandlas från en till sitt väsen icke-antagonistisk till en väsentligen antagonistisk motsättning. Därigenom förebådade han Mao Tsetungs teori om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket. Stalin skrev:

Motsättningar finns det utan tvivel och kommer att finnas, försåvitt produktionsförhållandenas utveckling sackar efter och kommer att sacka efter produktivkrafternas utveckling. Om de ledande organen följer en riktig politik, kan dessa motsättningar inte slå över till antagonism och det kan inte komma till konflikt mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna i samhället. En annan sak är det, om vi kommer att bedriva en oriktig politik, liknande den som kamrat Jarosjemko rekommenderar. I så fall blir en konflikt oundviklig, och våra produktionsförhållanden kan förvandlas till en högst allvarlig hämsko för produktivkrafternas fortsatta utveckling.

Därför består de ledande organens uppgift i att i tid observera framväxande motsättningar och i tid vidta åtgärder för att övervinna dem genom att anpassa produktionsförhållandena efter produktivkrafternas tillväxt. Detta gäller främst sådana ekonomiska företeelser som gruppegendomen, dvs kollektivbruksegendomen, samt varucirkulationen. (s xx).

Av detta kan vi dra följande slutsatser:

1. För det första var Stalin under sina sista år medveten om motsättningarna i det socialistiska sovjetsamhället.
2. För det andra definierade Stalin även dessa motsättnings natur, nämligen motsättningen mellan å ena sidan produktionsförhållandena kollektivbruksegendomen och varuproduktionen) och å andra sidan produktivkrafterna.
3. För det tredje förutsåg han, att dessa motsättningar skulle kunna förvandlas ifrån icke-antagonistiska till antagonistiska, om partiet inte bedrev en riktig politik.
4. För det fjärde intog han en marxist-leninistisk ståndpunkt till dessa motsättningar. De måste enligt Stalin lösas "genom att successivt förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folk-egendom och att – likaså successivt – införa produktutbyte i stället för varucirkulation".
5. För det femte tog han därför avstånd från den motsatta linje, som Chrusjtjov och chrusjtjov-revisionisterna drev igenom, sedan de tagit makten efter Stalins död. I stället för att som Stalin driva den socialistiska revolutionen vidare, fram mot kommunismen har de "drivit historiens hjul tillbaka" och gått in för "ett återupprättande av kapitalismen".

Sammanfattning

Stalins uppsats "Om den dialektiska och historiska materialismen" är ett viktigt bidrag till marxismen-leninismen. Den är fortfarande en av de bästa sammanfattningar som finns av den kommunistiska världsåskådningen. I pedagogisk klarhet är den oöverträffad.

Den är dock, liksom Stalins senare teoretiska arbeten, behäftad med vissa fel och brister. Grundorsaken till dessa är, att Stalin inte i alla delar tillämpade den dialektiska materialismens första

grundlag, lagen om motsatsernas enhet och kamp, på ett riktigt sätt. Framför allt tillämpade han den ibland oriktigt på klasskampen under socialismen. Därvid övervärderade han ibland kampen, ibland enheten mellan motsatserna. Orsaken till detta var en viss subjektivism hos honom, dvs han grundade inte alltid sina ståndpunkter på tillräckligt ingående undersökningar av de faktiska förhållandena. Därigenom kom han också att i viss utsträckning isolera sig från folket och blev ur stånd att genomföra en riktig politik över hela linjen. Hans övervärdering av kampen mellan motsatserna på olika områden av det socialistiska samhället tog sig exempelvis i uttryck i att han 1937 och 1938 utvidgade omfattningen av kontrarevolutionens undertryckande. Hans övervärdering av enheten mellan motsatserna tog sig uttryck i att han undervärderade klassmotsättningarna och klasskampen i det socialistiska Sovjetunionen. Stalin drog inte heller alltid en klar skiljelinje mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar och mellan motsättningar inom folket och mellan folkets fiender. Följaktligen tenderade han ibland att behandla icke-antagonistiska motsättningar som antagonistiska och motsättningar inom folket som motsättningar mellan folket och folkets fiender. Resultatet därav blev att proletariats politiska linje inte alltid kunde genomföras och att kontrarevolutionen drevs under jorden i stället för ett dras fram i ljuset och delvis stärktes i stället för att försvagas. I den meningen bär också Stalin ett visst ansvar för att Chrusjtjov och chrusjtjov-revisionisterna kunde överta makten efter hans död. Under sina sista år närmade sig dock Stalin den riktiga ståndpunkten i dessa frågor. Därför är motsättningarna mellan Stalins revolutionära, marxist-leninistiska linje och de moderna revisionisternas kontrarevolutionära, borgerliga linje principiell, grundläggande och omöjlig att överbrygga. De tillhör två diametralt motsatta läger.

Den grundläggande förklaringen till Stalins teoretiska misstag är av historisk natur. Han var banbrytare och därför nödvändigtvis tvungen att göra misstag. Naturligtvis skulle felen och misstagen ha kunnat begränsas, om de rättats till på ett tidigt stadium och om den politiska linjen utexperimenterats i liten skala innan den genomfördes i stor skala. Men även denna insikt är delvis en följd av att den inte delades av Stalin! Stalins fel och misstag var under dessa omständigheter till stor del oundvikliga. De är också oskiljaktligt förbundna med den stora och grundläggande frågan om proletariats diktatur under den internationella kommunistiska rörelsens genombrottsår. Därför kan man inte ta lätt på dem och under inga förhållanden reducera dem till en fråga om "personkult". Inställningen till frågan om Stalin är därför en fråga om klasständpunkten, om man ställer sig på en proletär eller borgerlig ståndpunkt.

Det kommer att ta tid innan Stalins historiske insats kan bedömas allsidigt. De revolutionärer som anförtrotts uppgiften att omsätta revolutionen i praktiken har alltid utmålats som bloddrypande fiender av kontrarevolutionen. Så var fallet med Cromwell och Robespierre, med Saint Just och Rose Luxemburg. Framtidens historiker kommer därför säkert att bedöma Stalins fel och misstag på samma sätt som Lenin bedömde Marx' och Engels' misstag:

sådana fel – felen hos det revolutionära tänkandets giganter, som försökte höja och faktiskt höjde proletariats i hela världen över de små, vardagliga och obetydliga uppgifternas nivå – är tusen gånger ädlare och magnifikare och historiskt värdefullare och sannare än den puerila visdomen hos den officiella liberalismen, som sjunger, tjuter, vädjar och förmanar om de revolutionära fåfängligheternas fåfänglighet, den revolutionära kampens futiliteter och de kontrarevolutionära "konstitutionella" fantasiernas charm.

Stalin var otvivelaktigt en stor marxist-leninist, en stor proletär revolutionär. Hans teoretiska arbeten, däribland uppsatsen om den dialektiska och historiska materialismen, är outplånliga bidrag till den internationella kommunistiska rörelsen.

BO GUSTAFSSON 20 oktober 1967

Tillägg: Efter 45 år.

Efter ytterligare ett halvannat årtionde hade BoG brutit med KFML/SKP och avsevärt reviderat sin syn på Stalin och Stalins Sovjet. I boken *Marx & marxismen* (utgiven 1983) skriver han bl a följande:

Den kommunistiska arbetarrörelsen som växte fram i Västeuropa såg inte ... någon större skillnad mellan borgerlighet och socialdemokrati, ty även om socialdemokraternas massa var arbetare så stod de enligt Lenins utsagor under ledning av "borgerliga arbetarledare". Under 1920-talet stämplades socialdemokratin rentav som "socialfascistisk", som var en ännu mer extrem och förvrängd beteckning än Lenins "socialchauvinistisk". Denna splittring, som under 1930-talet möjliggjorde fascismens seger, ändrades inte av att linjen i förhållande till socialdemokratin tillfälligt lades om till en enhetsfrontspolitik från 1934. Den kom för sent. En tillfällig enhet upprättades först i de fascistiska koncentrationslägren.² En annan följd av Sovjetunionens och Tredje Internationalens upprättande och politik var, att socialismen som målsättning försvårades i Västeuropa och svårigheterna växte i takt med att leninismen övergick i stalinism med dess tvångskollektivisering och massutrensningar i Sovjetunionen. Om marxismen till en början splittrats av den ryska revolutionen, så tycktes marxismen nu mer och mer försvinna som en levande lära och som vägledning för det politiska handlandet i Sovjetunionen. Den blev marxism—leninism och marxism—leninism—stalinism, en samling torra formler, statsdoktrin och rentav magi. I den senare egenskapen kunde den fortfarande användas till att mobilisera befolkningen i ansträngningarna att modernisera landet. Allt underordnades — och alla medel blev tillåtna med hänvisning till — det framtida målet: kommunismen. Men följden blev att marxismen, denna rationalistiska, humanistiska och befriande lära, kom i en allt skarpare motsättning till det sovjetiska samhällets realiteter. En ny klass av administratörer och byråkrater — påvisad och beklagad redan av Lenin innan han dog — tog över klassherraväldet och använde marxismen endast för att legitimera sitt eget klassherravälde, precis som borgerligheten enligt marxismen gjorde. Marxismen förvandlades i Sovjetunionen och efter andra världskriget också i det övriga Östeuropa till en ideologi i borgerlig mening: till falskt medvetande. (a.a. sid 150-51)

² Detta debatterade BoG redan 1975, då han fortfarande var medlem i det maoistiska SKP: [Debatt: Kampen mot nazismen i Tyskland](#)